

Ennek vizsgálata azonban már meghaladja e könyvkritika kereteit, s konkrét színházi előadások szemügyre vételét igényli. De ha a Gyurkó-drámák inspirálta elmélkedésünkben meg is állunk itt, annyit megállapíthatunk, hogy — a fentebbi kérdőjelek ellenére — az utóbbi évek egyik legizgalmasabb drámakötetét veszi kezébe az olvasó ezzel a gyűjteménnyel. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1970.*)

PÁLYI ANDRÁS

PRÓZA

BERTHA BULCSU: ÁT A STYX FOLYÓN, TŰZGÖMBÖK

A ló a fogságot legkevésbé tűrő állat. Életfeltétele a vágatás, a szabadság, akár-csak az embernek. A világ viszont kemény és zárt, s mindent a maga helyére akar állítani, oda, hová a szükséglet rendeli. A derest is, Bertha Bulcsu egyik novellájának (*Elveszejtett bakák tánca*) „főhösét” is minduntalan a karámba kényszerítik, megfosztva minden szabadságától. A deres természetesen nem tűri jogainak korlátozását, s kitör. A csábító szabadság felé vágató állat nyilvánvalóan jelkép, mi-ként Albert Lamorisse világhírű filmjében, a *Fehér sörény*-ben is az.

Nem véletlenül időztem ennyit az író hatodik kötetének egyik motívumánál. Az ember erejével, akaratával felszabadítja önmagát. Ez Bertha Bulcsu nevezetes tézise, mely szinte minden írásában (a korábbiakban is) jelentkezik. Ez aztán hol jól (ld. az előbb említett novella), hol rosszul (*A bajnok élete* c. regény) valósul meg. A kötet tizennégy novellája közül a legtöbb különböző szimbolikus eszközöket használ, s e szimbólumok többnyire valóságos funkciót is kapnak. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert Bertha korábbi novelláinak legfőbb művészi fogyatékos-sága éppen a formális szimbolizmus volt. Legújabb írásai sem ún. cselekményes novellák, a cselekmény helyett sokszor már-már költői eszközökkel megformált részeket kapunk. Ezek különösen természetleírásaiban tűnnek ki. Márpedig Bertha novelláiban szinte mindennél nagyobb szerepe van a természetnek. A természet misztériumának és az emberi léleknek összefonódása, természet és ember ilyen nagyfokú egybeolvadása nem lenne baj, hiszen az erdők, hólepte hegyek nagyon kemény és szikrázó környezetet teremtenek hősei számára. De az emberi alakok és tettek valahogy túlságosan beleasszimilálódnak ebbe a környezetbe, s önálló cselekedeteik elmosódnak, nem elég kontúrozottak (pl. *Mese a téli erdőről*).

„...azokról írok” — mondja az író — „alkik a középszerűség kényelméről szívesen lemondának egy eszméért, vagy derengő messzi célért.” Ha ennek az írói ars poeticának tükrében vizsgáljuk meg a kötet novelláit, egy mindegyikben domináló erkölcsi indítékra jövünk rá. Az utcán táborozó hippitársaság villanásnyi képe (*Az ékszerleknős*) éppúgy reprezentálja ezt a moralizáló tendenciát, mint *A szarvas* két fiatal hősenek kicsit könnyelmű vándorútja a pesti éjszaka nihiljéből a távoli havas falucskába. „A galeri megérezte, hogy a szabadsággal, amit kiverelkedtek maguknak, valami baj van. Amíg extra öltözékükben virítanak az esti padokon, kima-radnak az életből.” — De nemcsak a galeri, az író is töpreng. „A világ minden gondja a nyakunkba zúdul. Történik valami valahol, és mi percek múlva tudjuk. Mindenről tudunk. Párhuzamosan zajlanak az események. Lelkiismeretünk most már az egész világent remeg. Nehéz embernek lenni.”

Bertha Bulcsu novellái — kisebb-nagyobb fogyatékoságaiktól eltekintve — jelentős alkotások, mai novellairodalmunk szerves értékei. Sajnos, nem mondhatjuk

el ugyanezt a kötet címét adó kisregényről. Az *Át a Styx folyón* a Tanácsköztársaság hanyatlásának, illetve bukásának idején játszódik. Kívül az antant, belül az ellenforradalmár tisztek fenyegetik a proletárállamot. S a Tisza mellett, e veszélyeket sejtve, de a belső árulás nagyságáról még mit sem tudva készül egy század — Elek főhadnagy vezetésével — a harcra. A vöröskatonák kacsasütögető idilljéből csakhamar Elekre irányul a figyelem, s lassan kikerekedik a tanárból lett főhadnagy dilemmája: kételkedés a forradalmi terror jogosságában. Idealista forradalmár ő, s humanizmusa sem más, mint engedményeket tevő, vértől irtózó polgári humanizmus. Kétkedő, töprengő alkatából, no meg egy sajátos írói módszerből következik, hogy kissé hasonlít a francia klasszikus tragédiák elemző, önmaguk, s mások vívódásait szüntelenül kommentáló *raisonneur*-figurájához.

A mű struktúrája két, jól elkülöníthető részre bomlik. — Az egyik: az Elek belső monológjaiban bemutatott elmélkedések lazán burjánzó szövevénye, melyből Elek tájékozottsága, széles történelmi látóköre bontakozik ki. A párbeszéddek ugyanezt erősítik. A másik szál azonban a főhős utolsó heteinek történetével, bukáshoz vezető útjával ad megmagyarázhatatlan kérdőjelet. — Ha ugyanis Elek annyira tájékozott és tudós ismerője az adott történelmi szituációnak, akkor miért bukik el? Miért maradnak megoldatlanul saját helyzetének legelemibb kérdései is? — Elek az ország helyzetének alapos ismeretében is megmarad osztálybékét prédikáló magartartása mellett, s bár végül felismeri nézeteinek helytelenségét, ez a bukás tényén mit sem változtat. Mindehhez egy nem éppen szerencsés írói módszer is csatlakozik. A főhős belső monológjai, az inkább színpadra kívánczó végtelen párbeszéddek szüntelenül lelassítják, elaprózzák a cselekményt. Eleknek a kínzatás vad naturalizmussal leírt jelenetében is elsődleges feladata az elemzés. Patetikus — a belső monológok módszerét folytató — szónoklata pszichológiai lehetetlenség, amit még akkor sem lehet elfeledni, ha az író ezzel éppen a főhős bukását akarja érzékeltetni. Szerencsére szép, emlékezetes lapjai is vannak a regénynek. Elek izgalmas kémelhárítási akciója az érdeklődést kelti föl. Egy valószínűtlenül légiés szerelmi idill balladai tömörséggel előadott szertefoszlása pedig elsősorban érzelmileg hat az olvasóra.

A *Tűzgömbök* — a felszabadulási regény pályázat díjnyertes műve — is a magyar közelmúltban játszódik. Korfordulóról, történelmi jelentőségű időszakról szól ez is, akárcsak az *Át a Styx folyón*. — De ez a korforduló már éppúgy személyes élménye Bertha Bulcsunak, mint többi kortársának, s a közvetlen élmény fokozottan hagy nyomot. A regény első szempillantásra azokhoz a nemrég megjelent művekhez kapcsolódik, melyek egy-egy kort egy kisgyerek, vagy kamasz szemszögéből ábrázolnak. (Somogyi Tóth Sándor: *Gabi*, Mezei András: *Kezdetben* stb.) Pedig nehéz és veszélyes tájon jár az, aki gyerekről akar írni. Hiteles képet csak annak sikerül adni, aki a gyerekkortól eltávolodva is megőrzi annak tisztaságát, mindent felfedezni akaró szenvedélyét.

A regényben az egyes szám első és harmadik személyű előadásmód dominál. A cselekmény tehát egyrészt a kamaszkorba éppen csak belecseppent főhős (Thali Ambrus), másrészt az író előadásában bontakozik ki. Ambrus a problémákat adja s értelmezi, s ebbe az értelmezésbe az író is besegít. A gyerek szüntelenül figyel, s ha nem ért valamit, kérdez, bár a felnőttek válasza legtöbbször egyáltalán nem elégítik ki. A megfeszíthetetlen dolgok egyre jobban elhatalmasodnak benne, s megkezdődik egy-egy gondolat rögeszmés eltúlzása. — Íme a pszichológiai séma, melybe az írónak most már „csak” életet kell lehelni. Milyen kérdések kerülnek Ambrus elé? — a vallásos falusi környezet (Miért rángatja le a pap az oltárról a terítőt? Hogyan bűjt Czimber Rozi testébe az ördög? stb.); személyes sorsának rejtélyei (Ki ő? Kik a szülei? — s innen a képzelgés: hogy tudniillik ő lelencgyerek, „folyami tatár”); Ambrus életkorának megfelelő sajátosságok (Egyelőre még csak a másik nemmel való ismerkedés: „kalandjai” Czimber Rozival, a menekült lánnyal, a szökött kommunista lányával stb.); a háború, a megszokott kerékvágásából kikökökített környezet talányai (Miért esznek haláluk előtt a katonák? Mért nem tiszteleg a német tiszt a magyar nyilasnak? stb.).

A *Tűzgömbök* is két, egymással összefonódó síkra épül. Az egyiket a valóság cselekmény alkotja, a másikat a valóság elemeinek Ambrus álmaiban, képzelődéseiben való továbbélése. Az első síkban bemutatott elemek külön életre kelnek a másodikban, a gyermek éles megfigyelőképessége által bevilágított valóságanyag azonban a lehető leghatározottabb asszociációkban jelenik meg — torz, zűrzavaros, mitikus képzelődésekben, melyek mégis egy uralkodóvá váló rögeszme köré csoportosulnak. Ambrus álmái és képzelődései zavarosak, de hát a körülötte levő dolgok is zavarosak. S mégis ebből tör föl a „valaki más akarok lenni” naiv, de nagyon heves vágyódása. Berthának egyébként is különös tehetsége van ahhoz, hogy a titkokban rejlő feszültséget megszólaltassa. Kezdetben az istent és embert egyaránt szerető Ambrust a bűn értelmezésének vallásos mozzanatai veszik körül. Igazi remeklés a kis falu háborús atmoszférájának érzékeltetése — a rózsafüzérrel vonuló öregasszonyokkal, a toronyszobában zongorázgató titokzatos Orsolya nénival, a babona, a fanatikus istenfélelem melegágyaival. De az isteni jóságban való hit és a borzalmak közötti konfliktus nem fő téma. A mítosz egyre jobban a háború mítosza lesz, s az apokaliptikus víziók eszköze. („A beszakadt tetők horpadásaiban fűrészfogó óriáshalak laktak... A füstben kígyókkal együtt úsztak...”) A gyakran előbukkanó lómotívum például — melyre már korábban is utaltam — *Az eltévedt lovas* Adyját idézi. Bertha mítoszteremtő erejével vetekszik nyelvi ereje. Sűrítő, tömörítő képessége néhol költői erőre vall: például: „Csupa lebegés, vaszuhanás volt a hajnal.”

A *Tűzgömbök* sajátos alkotóeleme a humor. De mennyire „füstszagú” és keserű ez a humor! A háború árjába sodródott kisemberek vergődései, félig mosolyogtató, félig szívbe markoló kálváriái, de különösen a Gilmesi család rajza megannyi alkalom az írónak, hogy az egyetemes zűrzavarban megbomlott kis emberi zűrzavarok humoros oldalát felvillantssa. Néha persze Bertha is enged a háborús regény csábításainak. Tomboló nyilasparancsnoka például bármelyik, erről a korról szóló regény lapjairól leléphetne. Ő az abszolút rossz, s bár ebben a funkciójában tökéletesen betölti szerepét, sajnos nem több egy rutinosan megrajzolt figuránál. — A *Tűzgömbök* nem háborús regény, hanem regény a felszabadulásról. Nem a nagy, átfogó történelmi tabló igénye ösztönzi. Egy gyerek miniatűr világa szabadul föl itt az éppen nem miniatűr borzalmak alól, mintegy érzékeltetve azt a fölszabadulást, ami nem egy ember, hanem egy egész nép viszonylatában ment végbe. S éppen ezért tud hiteles képet nyújtani erről a korról. Amikor Bertha nem elégszik meg a kor kalandregényesítésével, amikor nem a kész témákra támaszkodik, könyve kifejezetten élményt nyújt. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1969, 1970.*)

OLASZ SÁNDOR

HORVÁTH MÁRTON: HOLTTENGERI TEKERCSEK

„Nem heroizálásra és nem deheroizálásra — az igazságra van szükség. Szerényebb leszek: legalább az igazságnak arra a töredékére, amire képes vagyok. Nincs más közös nyelv, ami párbeszédet tenne lehetővé az új generációval.”

A *Holttengeri tekercsek* c. regény szerzője ugyanaz a Horváth Márton, aki a *Lobogónk: Petőfi* (1950) szemellenzős, ellentmondást nem tűrő cikkeit és irodalmi tanulmányait is írta. Ugyanaz, de már mégsem egészen ugyanaz, mert új munkájá-